

A nad bryčkami s rudoarmějci vede Danny takovýto rozhovor s anglickými zajatci (zčásti je psán v angličtině). „They look wild, řekl Siddell. They do, řekl jsem. Tell me, Danny, řekl Siddell, jste rád, že tu jsou Rusové, nebo byste měl radši Angličany? To víte, že bych měl radši Angličany, řekl jsem, ale najednou jsem nevěděl, jak byl Bůh nade mnou, najednou jsem nevěděl. Ale oni jsou tu. To se nedá změnit, řekl jsem. I guess you're right. It can't be changed, řekl Siddell.“

Škvorecký podal profil mladých lidí – kteří byli nekomunisty, protože nebyli ničím. Profil individualistů pohrdajících politikou. Z cyniků se stávají hrdinové, když jde do tuhého, pomohou Rusům v boji s Němci, udají však falešná jména, když si je zapisují pro vyznamenání. Nestojí o ně. Jakmile je po všem, odcházejí do svého života, plného apatie k „velkým idejím“. Tyto charaktery vystihl autor mistrovsky a netendenčně, i když pásky ironizuje. Ale na druhé straně se s nimi nevypořádává, kniha tyto mladé cyniky nepředělá v nadšené „budovatele socialismu“. Zůstávají tím, čím byli – the beat generation.

Stejně znamenitá je charakteristika generace, které odzvonilo: vlasteneckým maloměšťákům, kteří si v kritických dobách groteskně hráli na vojáčky. Páni ředitelé a obstarožní bratři důstojníci, žalostně ztracení v nereálném světě, nechápající, oč kolem nich jde, selhávající, když jde do tuhého. Větší část knihy je vlastně pronikavou kritikou tohoto hurávlastelectví. Čtenář se přitom cítí nesvůj: příliš dobře totiž poznává, že na tyto vlastnosti zašla také československá demokracie, když o tři léta později šlo o všechno. Jestliže někoho ještě zajímá analýza Února 1948 a proč se to všechno stalo, necht' si přečte Zbabělce. Leccos se tam doví.

(1959)

PROBLÉM MLÁDEŽE

Ferdinand Peroutka

Chápeme rozpaky, s nimiž komunistická literatura přijala román Zbabělci Josefa Škvoreckého, tohoto jednoho „zlého“, když tolik hodných,

osvědčených, poslušných spisovatelů selhalo. Chápeme také rozhodnost, s níž později Škvoreckého vypudila ze svých řad. V čem je Škvorecký nebezpečný: ne v tom, že by někoho přemluvil, aby přijal jeho názory; sám o svých názorech nemá velké mínění. Ale životnost jeho knihy odsunuje do pozadí režimní literaturu jako stoh pouhého šustícího papíru. Je to po umělecké stránce bezděká obžaloba umělostí a nepravdivostí socialistického realismu. Škvorecký jistě je realista. Jeho kniha je jakási pomsta za to, že vláda falešně užívá slova realismus.

Zápisník psal o Zbabělcích již dvakrát. Proč se vracíme k tomuto románu? Kniha Škvoreckého sotva je poučením pro člověka, který si chce vytríbit své názory, ale jistě je poučením pro spisovatele. Ten příval nefalšovaného, nedekorovaného, nevymyšleného života, který se na nás vyhrnul z knihy Škvoreckého, musí působit jako výzva na každého, kdo má v sobě spisovatelský instinkt.

Domníváme se, že v české literatuře konečně vyšlo umělecky zralé dílo. Nejenže celá okolní komunistická literatura proti tomu vypadá jako domek z lepenky. Škvorecký patrně píše i lépe, než se v Čechách psaly romány před komunismem. Na jeho realismu, intimní znalosti a nekompromisní upřímnosti bylo by možno založit novou tradici české literatury. Ale je třeba zase se dotknout země. Musíme dodat: Škvorecký intimně zná, snad ani nechtěl znát více, jen jeden kousek života. Jeho kniha nás uvádí přímo doprostřed problému mládeže.

F. X. Šalda napsal o Janu Nerudovi, že „vzal slova z ulice, nemytá a nečesaná, jak je nalezl“. Ale nemytost a nečesanost Nerudových slov je nic proti nemytosti a nečesanosti slov, jakých užívá Josef Škvorecký ve své knize Zbabělci. Ještě nikdy český spisovatel nedovolil si mluvit tak obscénně. Kniha začíná tím, že několik pásků sedí v hospodě a mluví sprostě o všech možných věcech. Také jejich pocity a názory jsou nemytá a nečesaná, cynická, neupravená pro citlivé čtenáře. A když jsem přečetl dvacet stránek, zdálo se mi, že jsem dojat. Chtěl jsem vědět, jestli se nemýlím, a ptal jsem se jiných. Jeden mladý muž řekl: „Když jsem dočítal, měl jsem slzy v očích.“ Mladá žena řekla o Dannym, tomto tak nehrdinském hrdinovi knihy: „Mám o něj starost, jako kdyby to byl můj syn.“ Jiná řekla: „Je to můj kamarád.“ Má tedy autor tu pozoruhodnou vlastnost, že něco zásadně odpuzujícího dovede učinit blízkým a milým. Po dvaceti stránkách také sprostá slova nějak přestávají působit sprostě. Podstatou sprostoty pravděpodobně je úmysl mluvit sprostě. Ale ti hoši asi nemají takový úmysl: je to pro ně jen způsob, jakým se ve svém prostředí naučili vyjadřovat.

Snad ani není snadno pro člověka, který se pokládá za odpovědného, být spravedlivý k této knize. Musíme být tak upřímní, jako je pan

Škvorecký. Je to protikulturní, protispolečenská, sobecká, anarchistická kniha. Nechává jedinou cestu otevřenou: k holkám a jazzu. Ideově není pro nic a proti ničemu. Ale když jsme vyčerpali všechny společenské námitky, jedna věc zůstává pro toho, kdo má pro to dost citlivosti: je to znamenitá literatura, výtečný autor, který popisuje nevýtečné pocity a myšlenky. Z čistě literárního hlediska je to nejsilnější kniha, jaká vyšla v Čechách za posledních dvacet let. To asi musí říci literární kritik, který se neuchyluje od své povinnosti.

Kniha je zatížena cynismem na každé stránce. A když se člověk tím vším probrouzдал, zůstává dojem, že je to nějakým způsobem nevinná kniha. Po jedné stránce nejvíce provinilá, po druhé jedna z nejnevinnějších, jaké byly napsány. Komunistická kritika řekla, že autor chce být soudcem nad ostatními nebo vzorem pro ně. Je to největší nepravda, jaká může být vyslovena o této knize. Autor tak málo soudí, jako ten, kdo přišel se vyzpovídat. Popisuje určité údobí svého života, své mládí, a je-li vkusno tak říci, je spíše jako pes, který nastrkuje poraněnou nohu, abychom mu ji prohlídli. Jestliže něco chce říci čtenářům, je to asi toto: takový jsem byl, tak jsem cítil a jednal, co s tím, prosím vás? Jen zcela necitlivý kritik může nepocítit, že tato duše vlastně touží po radě – je-li kdo, aby ji dal. Málokdy někdo tak ochotně jako on přiznává svou nedokonalost. Komunističtí kritikové mysleli, že se pokládá za dokonalého. Málokdy někdo tak živě popsal svůj vnitřní zmatek a nejistotu. Vládní kritikové usoudili, že má pevné reakcionářské názory. Nakonec popisuje svůj pocit, že mládí mu zmizelo, že jeho svět explodoval, roztránil se a zmizel, že se ocitl na prahu společenského a psychologického neznáma, a že přijde bůhvíco, mimo něj i v něm. Vládní kritika usoudila, že nakonec se zatvrdil proti vládě. Od dob Karla Hynka Máchy v české literatuře se vrací motiv ztraceného mládí, onen „večerní jako máj ve lůně pustých skal“. Kdežto Mácha napsal báseň, pan Škvorecký o tom napsal knihu v próze, ve které není ani jedno vznešené slovo, ale mnoho hrubých. Ale neklamte se: na dně té knihy je mnoho lyrismu, zasypaného, naprosto nezvykle podaného, ale přece lyrismu. Je to poeta, který učinil všechno, aby nevypadal jako poeta. Mladí lidé, kteří byli tou knihou dojatí, nedají se koupit za tu pouhou zajímavost, že autor užívá sprostých slov. Musí to být něco, co odpovídá situaci jejich vlastního srdce. Snad je to onen druh lyrismu, na který myslil Goethe, když řekl, že lyrika je neřešený konflikt.

Škvorecký není český problém. Patří k tomu širokému a nedisciplinovanému hnutí mládeže, která po celém světě nyní si přeje spíše vyjádřit své pocity než převzít za něco odpovědnost. Škvoreckého hlavní postava Danny vášnivě miluje jazz a také v tom věru není osamocen. Z Japonska

a Ruska také se ozývají zvuky jazzu, který nějak stal se hymnou této mládeže. Jazzem, beze slov, jen tóny, mládež nějak vyjadřuje své požadavky na život. Ještě nepovažuje za svou povinnost ujasnit si city: vyjadřuje je, jak přicházejí. Je to duch dvacátého století, který vane přes všechny země. V komunistických zemích o nic mládež snad nebojovala vytrvaleji než o právo na jazz. Čím tak přitahuje jazz tuto generaci? Snad tím, že neřeší, nýbrž vyjadřuje, a mládež si především přeje být vyjádřena. Snad tím, že nehlásá ideje, a mládež se cítí zklamána ideologiemi. Zatím, než na sebe vezmeme tíhu, kterou teď nesou jiní, zatím hrajme jazz.

Knihy působí dojmem nevinnosti také proto, že je v ní patrně něco z oné české mírnosti, s níž tento národ obyčejně se blížil ke všem problémům. Pan Škvorecký svobodně vyjadřuje stavy mysli a smyslů, které už často byly vyjádřeny v moderní světové literatuře, ale jeho česká originalita je v tom, že je vyjadřuje bez zuřivosti, řekli bychom, že tichým hlasem, bez přehánění, skoro melodicky, a do jeho pocitů zaplete se někdy i něco, co se podobá něžnosti, například když se objeví jeho maminka. Blízko města, které popisuje, je Babiččino údolí, ono staré sídlo české něžnosti, a zdá se, že to na něho nezůstalo bez vlivu. Bylo řečeno, že píše jako francouzský Céline, onen předválečný monumnt hnusu. Ale ve Škvoreckém vůbec není ona „radost smrdět“, kterou měl Céline. Ani ona radost ranit a provokovat, kterou vyniká anglická „hněvivá“, a ještě více americká „bitá“ generace, jak se samy nazývají. Spíše, řekli bychom, patří k rozpačité české generaci. Není v něm gotická spleťitost Faulknerova, v níž svět ztrácí tvar. Na to je příliš česky realistický a zřetelný. Ani v něm není ona pedantičnost, s níž Emil Zola si do zápisníku zapisoval všechny hrůzy a nemoci a zápachy kolem sebe. Na to je příliš melancholický.

Jeho upřímnost má následky: co napíše, je živé v každé větě. Je to, jako kdyby pod naší dlaní se hýbalo něco mladého, živého a teplého. Pokud věrohodnosti se týká, čtenář s ním bez protestů prožívá každou scénu a vzdává se mu; nikdy nemá pocit, že autor ho chce oklamat a že mu předkládá vykonstruovanou povídku. Proti všem ostatním literárním teoriím on má tu teorii, kterou vyjádřil, už nevím kdo, Flaubert nebo Maupassant: román je zrcadlo, které se nosí podél cesty.

Komunističtí kritikové četli knihu pana Škvoreckého bez pochopení, nebo spíše bez vůle pochopit. Zaujali k panu Škvoreckému takový postoj, jako by jeho úmyslem bylo bývalo napsat stěžejní filozofické dílo o člověku, jako by chtěl stanovit pravidla pro všechny lidi a všem ukládal povinnost být takový, jaký je jeho jednadvacetiletý Danny. To není pravda. Na to tento autor je příliš mladicky subjektivistický, sobecký, lyrický a také příliš lhostejný k ostatním. Je na to také příliš dobrý spisovatel. Přes všechny

teorie, které mohou být vymyšleny, spisovatel vždy se zabývá konkrétním člověkem, jedním životním příběhem. Také žádný malíř ještě nevymaloval lidstvo, vždy jen jedno tělo nebo několik těl. Škvorecký v knize Zbabělci nelíčí nic jiného než specifický stav jednoho mládí, které ostatně, jak autor sám ví, už skončilo a musí ustoupit nějakému jinému, dosud neznámému stavu. „Vzlykal jsem nad tím časem mládí, který navždy skončil,“ praví se na konci knihy. „Pro mě jsou marné všechny revoluce, ne pro lidi vůbec, ale pro mě, protože jsem ztracený a nebudu mít Irenu,“ praví se dále. Není to tedy pokus o předpis, jak všichni lidé mají cítit, nýbrž podrobný popis, jak jeden mladý člověk cítil. Mohli bychom říci, co je nám do toho – jako on zcela zřejmě říká: co je mně do vás. Ale neřekneme to, poněvadž nás dojal. Ještě nad každou lyrikou někdo mohl říci: co je mně do toho.

Pan Škvorecký je velmi moderní také v tom, že v opaku k staré racionalistické psychologii skoro fanaticky odpírá věřit ve stálost pocitů. Každý Dannyho pocit má dvě stránky, dva okraje, dvě možnosti, a Dannyho mysl se kmitá mezi ano a ne. Každý pocit se může změnit ve svůj opak v příští minutě. Autor ničím nás tolik nepohostil jako Irenou. Je to největší problém v životě Dannyho. Ale co vlastně cítí Danny k Ireně? Jednou: miluji ji – podruhé: nemiluji ji. Jednou: je to výjimečná bytost – podruhé: všechny holky jsou jako ona. Bylo by dobře si ji vzít – ale vlastně by to bylo lepší bez ní. Toto ano a ne se opakuje i při všech jiných příležitostech. Na jednom místě praví Danny: „K čemu dělat hrdinu. Ale k čemu ho vlastně nedělat.“ Jinde: ten chlap má pravdu, ale možná, že nemá. Jinde: litoval jsem ji, ale ne moc. Tak nás pan Škvorecký zavádí do této situace: jediná skutečnost, jediná pravda jsou pocity; ale tyto pocity jsou ovšem nestálé, vrtkavé. Čtenář se esteticky těší z této hry světla a stínu, ale pak se mu, vedle toho, zachce žít v pevnějším světě.

Nemýlím-li se, pan Škvorecký se dovolává práva mládí na nehotovost a nejistotu a neodpovědnost. Je to skutečné, asi biologické právo, a ať bychom je uznali, nebo neuznali, mládí si v životě toto právo vždy vezme. Dannymu bylo jedenadvacet let. Ale čtyřicetiletí a starší mladíci kolem nás jsou nechutní. Ještě vždy po každém květnu přišel srpen, a ještě vždy po každém srpnu listopad. Ani Dannymu, ani panu Škvoreckému, což je nepochybně totéž, už není jedenadvacet let. Když od literárních problémů postoupíme k problému mládeže, co nám zbývá jiného než říci, že mládí nemůže být trvalý program? Kniha pana Škvoreckého měla všechno umělecké právo ohradit se, zatvrdit se v příkopech mládí. To jí dalo její pozoruhodnou sílu. Ale některé zjevy v mládeži po celém světě nutí zabývat se mládeží jako společenským problémem. Všechno potěšení, které jsme měli z knihy pana Škvoreckého, nemůže zabránit, abychom se ptali:

co pak, když člověk přestane být mladý? Pan Škvorecký, jak jeho kniha ukazuje, patřil k mládí s tímž fanatismem, s nímž jiní patří k politické straně. Nechtěl připustit nic jiného než být mladý, ať to znamená cokoli. Po té stránce jeho kniha není mostem k budoucnosti, která čeká každého mladíka, a nemá sociální závaznosti, ani pravděpodobně není dobrou přípravou na život. Pan Škvorecký tak horlivě pěstoval „sladký zmatek mládí“, že pak přestup do života odpovědného je pro něj příliš velký skok. Mládí není jediný stav člověka, a pojem člověka nemůže být tak nesmiřitelně rozkouskován na člověka mladého a staršího.

Lyrik, jímž pan Škvorecký jistě také je, může se na nás podívat opovržlivě a říci, že lyrikovi není nic do toho, jestliže mladý člověk přichází do života nepřipraven. Ovšem. Nepolemizujeme s lyrikem. Ale jako nad každou vážnou knihou myslíme na celkovou lidskou situaci, ve které mládí není věčné. Všichni se nemohou zabít, když jim přestane být jedenadvacet let. Snad mohou, ale nedělají to. Po periodě pouhého konzumentství života přichází perioda tvorby života. Nejen sex, také tvorba je lidský impuls. Ovšem hrdina knihy Škvoreckého Danny na konci knihy, když se s ním loučíme, má dojem, že mnoho toho nenatvoří. Válka končí, lidstvo se vyhrnulo do ulic, je střelení a křik, velké sociální síly, silnější než jedinec, se ujímají vedení. Danny cítí, že se v tom může ztratit. Ony velké síly se chystají mu poroučet, budou jím smýkat, dokonale zničí jeho právo na subjektivismus, dobrý i špatný.

Dnešní mládež někdy poněkud teoretizuje. Osborne, vůdce anglické mladé „hněvivé generace“, napsal v předmluvě k jedné své divadelní hře: takoví jsme, takové je mládí; kdo s tím nesouhlasí, měl by nepřekážet a vědět, že jeho čas přešel. Ale čas ubíhá také pro Osborna. Brzy se začne stávat nechutným jako věčný mladík – jestliže se jinak nerozmyslí. A my nemůžeme navždy usednout k nohám pana Škvoreckého za to, že napsal umělecky výtečnou knihu.

Komunistická vláda zakázala jeho knihu, ale demokraté by se patrně mylili, kdyby ho ihned chtěli přivinout na svá prsa jako bojovníka proti komunismu. Tak jednoduché věci u této generace nejsou. Škvoreckého Danny nezatajil nic z toho, co cítil, když se hrnula vláda komunismu. Toto řekl: já vím, že budu pasivní, jen když mne nechají hrát jazz a dívat se na holky; „přijímám všechno, cokoli přijde, protože nemohu nic dělat“. Je z té generace, kterou může znudit všechno najednou: komunismus a demokracie, socialismus a kapitalismus, náboženství a nenáboženství, mravnost i nemravnost. Danny, tolik o něm víme, nepůjde se dobrovolně zapsat do žádného seznamu, nebude se ucházet o žádnou legitimaci. Chová se tak, jako by už prožil všechna zklamání světa. Je v povaze pana

Škvoreckého, že ke každé jízlivosti přidá trochu dobromyslnosti a humor změkčuje ostré linie karikatury. Ale přesto demokratičtí vůdcové revoluce, které popisuje, jsou nejměšnější figury v knize. Nebudeme luštit otázku, čím je to vina, zda jejich, nebo autorova, který je nechápe. Patrně jejich. Je v nich ve velkém zmatku zároveň strach i předstírání odvahy a Danny cítí, že nevedou vážný boj a stále se ohlíží, kde je díra pro útěk. Když začalo střelení, pan plukovník Čemelík nebyl raněn kulkou, nýbrž mrtvicí. Cítíme, že v žádném případě pan Škvorecký nebude chtít postavit se pod vedení těchto mužů, a ani mu to nemůžeme vyčítat, jestliže skutečně jsou takoví, jak je vylíčil.

Ale ani na žádné jiné straně nevidí nic lepšího, žádná ideologie ho nepřitahuje. Když ideologie padly, zbývá jazz a jeho tóny. Je to generace, která se zdá být unavena rozumem a jeho dosud marnými pokusy. Je to snad, nejen v Čechách, ale i jinde na světě, první neideologická, ba protiideologická generace. Jestliže se vůbec shromažďuje, tedy jen proto, aby se utvrdila v odhodlání, že se nedá vést ideami a že se nedá zařadit do žádné kategorie, ani do kategorie „Vlastenec“. Danny dělal vlastenecké činy, ale cítil nechuť k tomu, aby to bylo nazváno vlastenectvím. Když vedle něho padl v boji statečný, hodný, čestný muž, takové byly city Dannyho: „Nechtělo se mi o něm říci, třeba jen v duchu: vlastenec. To si nezasloužil. Vlastenci byli pan Jungwirth a Macháček a Kaldoun a ti. Měli na to patent, a docela jsem jim to schvaloval. Ale Hrob byl něco lepšího.“ Když přihlídneme blíže, vidíme, že tu není konec veškeré naděje v tuto generaci: Danny nenávidí jméno, ne věc. Necítí, že je špatno být vlastencem, nýbrž jen, že není velká čest být tak pojmenován, poněvadž to slovo bylo pošpiněno politickými kariéristy. Velká slova se zprotivila, když často byla brána nadarmo. I když chceme, aby dále trvaly velké věci, nemůžeme brát v ochranu ošumělá, otřískaná velká slova.

Myslím na knihu, která před déle než deseti lety vyšla v Americe. Autor se jmenuje Salinger. Vylíčil v ní pocity šestnáctiletého hochy, který poprvé blíže poznává život. Obě knihy, Salingerova i Škvoreckého, mají tolik společného, že je ihned jasno, že autoři patří ke stejné generaci. Oběma je společný týž nedůvěřivý pohled, zkoumající, zda starší lidé žijí podle toho, co hlásají, a je jim společná i ztajená něžnost, připravená se projevit, jakmile věci budou v pořádku. Obě tyto knihy jsou nepohodlné pro starší generaci, poněvadž je tu prohlížena jako pod mikroskopem. Jedna moralita vychází z autorů této generace, i když oni každou minutu jsou pohotoví mluvit nemorálně: moralita upřímnosti. Mají ten originální a kritický pohled na věci, jaký mívají mladí lidé, než jim bylo řečeno, jak se na věci dívat. Dívají se pod nálepku, která byla přilepena na věci a na

lidi. Je v obou těch knihách velký potenciál dobra, ale cesta k němu musí být teprve otevřena. Jisto je, že nebude otevřena tím, kdo tuto generaci zahrne frázemi. K Dannymu nelze mluvit tak, jak k němu řečnili dr. Bohadlo a dr. Šabata. Je to podivně vyspělá a zkušená mladá generace, která nyní se hýbe na všech stranách světa. Nějak, snad dříve, než je slušno, poznala skutečnosti života, a starší generace je v ustavičném nebezpečí, že se svým kázáním bude v jejích očích vypadat naivně nebo neupřímně.

Ve světě nyní demokracie a komunismus se potýkají, a část mládeže zřejmě sedí se založenýma rukama a naslouchá saxofonu. Zdá se, že ani demokracie, ani komunismus nedostane tuto mládež zcela snadno na svou stranu. Ona klade své vlastní podmínky, z nichž hlavní je upřímnost, a nemůže být přemluvena, nýbrž jen přesvědčena. Zkoumá zase jednou všechny věci od základu. Hlavní věc, kterou nutno o ní vědět, je to, že nikdo u ní nepochodí s neupřímností a pouhou rétorikou. Ani nemám chuť toho příliš litovat. Nutnost stále se vyrovnávat s realismem a náročnou, smělou upřímností těchto mladých lidí může mít očistující účinek na starší generaci, může všechny donutit, aby za slovem vždy dodali věc. Ani demokracie nemá tuto část mládeže ještě za sebou. Musí ji teprve získat – za všech jejích vlastních podmínek.

(1959)

ZBABĚLCI PO ŠESTI LETECH

Josef Vohryzek

Román Zbabělci je prvotina. Přesto je už tady možno o Josefu Škvoreckém říci, že je „zaujatý pro svůj způsob“. A má svůj způsob. Každý postřehne hned na první pohled, že používá některých stylových prostředků amerických prozaiků, zvláště Hemingwaye. Přitom je Škvorecký naprosto svůj. Jeho prostředí, jeho typy, jeho vidění jsou protichůdné tomu, co známe z Hemingwaye. A hlavně jeho téma je jiné, Hemingway neustále vyhledává silného člověka, kterého společnost drtí právě proto, že je silný, a shle-